

Svenska på medeltiden

Under vikingatiden och den tidigaste medeltiden talade man ett i princip enhetligt språk över hela det nordiska området med endast vissa mindre dialektala skillnader. Detta språk var det samma som under vikingatiden och skriften var i princip uteslutande i runor. Först under medeltiden började olika dialekter urskilja sig mellan olika regioner och länder.

Medeltidssvenska

När det handlar om det svenska språket under medeltiden brukar man tala om tre perioder: den fornnordiska (fram till och med omkring 1200 e.Kr.), den äldre fornsvenska perioden (ca 1225-1375) och den yngre fornsvenska perioden (ca 1375-1526).

Under vikingatiden började vissa språkskillnader inom Norden att utvecklas. Dessa skillnader var mycket små och skandinaverna betraktade nog sitt språk som varande detsamma över hela Norden. De kallade det ”dansk tunga” d.v.s. danskt tungomål. Ingenstans i den fornnordiska litteraturen finns uppgifter om att danskar, norrmän, svenskar och islänningar haft svårigheter att förstå varandra. De vikingatida runinskrifterna från Danmark, Norge och Sverige bekräftar också denna språkgemenskap. Så sent som år 1529 skriver Christiern Pedersen i inledningen till den danska översättningen av Nya Testamentet:

”Naade och fred Vere meth alle Danske, Svenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaal”.

”Nåd och fred vare med alla danskar, svenskar och norrmän, och med alla andra som förstå vårt tungomål.”

Den äldre fornsvenska perioden

Först på 1200-talet började man skriva på modersmålet med bokstavsskrift i Sverige, dvs. med latinska bokstäver. Det första användningsområdet för texter på svenska var för att skriva ned lagar och rättsregler. Vid mitten av 1200-talet kom vår äldsta bevarade svenskspråkiga handskrift till, den s.k. Äldre Västgötalagen. Språket i de äldre fornsvenska lagtexterna är långt ifrån enhetligt. Dialektala drag gör sig nu tydligt påminna hos de olika skrivarna, och stavningsbruket varierar åtskilligt. Någon norm för ordens stavning fanns naturligtvis inte. Texten verkar i stället ha skrivits ned utifrån vad man tyckte sig höra, när orden uttalades.

Språket i våra landskapslagar kan studeras ur flera olika synvinklar. En sådan synvinkel är t.ex. stavningssätten

eller ortografin. I vissa laghandskrifter använder man exempelvis v i stället för u och j i stället för i. Det är naturligt att man i handskrivna text försökte undvika u och i, vilka båda utgjordes av korta staplar och var svåra att se skillnad på i löpande text. En handskrivna bokstavsföljd uni betraktas som fem korta staplar och kunde tolkas inu, iun, um, uin, inn, nin, nm, nni, mu eller mn. Med stavningen vnj blev skriftbilden klarare.

Bokstäver, omljud och grammatik

Även bokstäver och uttal av vissa bokstäver har ändrats sedan medeltiden. I stället för vårt ä skrev man æ (= a + e) eller a' (a + ett litet streck, ungefär som en apostrof). Detta är helt enkelt utgångspunkten för våra dagars ä. Punkterna ovanför är resterna av e-et. På motsvarande sätt förhåller det sig med ö, som skrevs ø, utvecklat ur o + e. Också i ö-et är punkterna rester av ett gammalt e. I vårt skriftspråk är q en främmande fågel liksom c, x och z. Latinkunniga skrivare briljerade dock ofta med att använda c för k, exempelvis clocca.

Man kan också studera ljudläran i våra landskapslagar. Utmärkande för den tidens skriftspråk är de s.k. inskottskonsonanterna. Mellan m och l och likaså mellan m och r sköt man in ett b (komber ’kommer’, gambla ’gamla’). Mellan m och n samt mellan m och t sattes ett p in (nampn ’namn’, sampt ’samt’). Mellan l och r samt mellan n och r placerades ett d (ældre ’äldre’, andra ’andra’). Inskottskonsonanterna återger glidljud mellan konsonanterna och anses bero på expressivt uttal.

Under medeltiden böjdes inte bara substantiven utan också adjektiv, de flesta pronomen samt räkneorden ’ett’ till ’fyra’ böjdes inte bara efter numerus (singularis och pluralis), såsom vi gör, utan också efter tre genus (han-, hon-, och det-ord). Dessutom följde verben intrikata böjningssystem. En uppdelning i stark böjning (bita-bet-bitit) och svag böjning (kalla-kallade-kallat) har vi ännu kvar. Snart sagt varje verb kunde uppträda i olika modus: indikativ (om något verkligt), konjunktiv (om något önskat), och dessutom fanns imperativformer (för uppmaningar). I var och en av dessa kategorier fanns singulara och plurala former. De sista resterna av pluralformerna (de kunna, vi kommo) levde kvar ännu vid mitten av vårt århundrade. Förutsättningarna för en enhetlig skriftnorm ökade i takt med centraliseringen av den politiska och juridiska makten under 1300-t.

Yngre fornsvenska

Under senare delen av medeltiden utsattes talspråket för flera stora förändringar, som fick till följd att skillnaderna mellan olika dialekter blev allt större. Under samma period kom talspråket dessutom att kraftigt utsättas för främmande påverkan. Inflyttningen till städerna av tyska hansaköpmän och hantverkare hade inletts redan på 1200-talet, men ökade mycket starkt under de följande hundra åren. Tydligast visar sig tyskans (lågtykans) språkpåverkan i ordförrådet.

Åtskilliga handels- och hantverkstermer lånades från tyskan, men också mängder av vardagliga ord och t.o.m. ordbildningselement (be-, för-, -het, -else m.fl.). Tyskans påverkan kan också spåras bakom de genomgripande förändringarna i ordböjningen; den främmande befolkningen lärde sig i allmänhet att tala svenska, men utan att riktigt behärska böjningen, och grogrunden blev därför gynnsam för formförenkling. Förutsättningarna för en riksnorm för skriften blir större i och med att man nu i det kungliga kansliet och i administrationen börjar skriva sina brev och handlingar på svenska.

Den övriga svenskspråkiga litteraturen under äldre fornsvensk tid utgörs till allra största delen av religiösa texter. Under 1400-talet kulminerade den religiösa litteraturen på svenska. I Birgittinerklostret i Vadstena utvecklades en väldig översättningsverksamhet; latinska andaktsböcker, predikosamlingar och helgonlegender överfördes till svenska och spreds över landet.

Den svenska profana litteraturen under motsvarande tid är av blygsam omfattning. En del översättningar av kontinentala riddarepos gjordes. Bland rent inhemsk litteratur kan nämnas: Engelbrektsvisan, Karlskrönikan och Sturekrönikan, vidare en del läkeböcker och personliga brev. De tidiga krönikorna finns idag utgivna med översättning till modern svenska parallellt med medeltidssvenskan och kan ge en mycket inspirerande bild av hur språket använt under medeltiden.

Arbetstips

- Använd både de gamla landskapslagarna och de medeltidskrönikorna för att tränga in i medeltidssvenskan. Här kan man studera både grammatik och ordval samt

språkets rytm och form. Det finns en Västmannalag som särskilt beskriver lagen för stora delar av Västmanland. Även krönikorna nämner Västmanland och de medeltida städerna på flera ställen.

- Studera formspråket i de medeltida texterna. De är ofta skrivna med ett särskilt versmått eller i fornnordisk stil med tydliga alliterationer. Ta efter stilen och skriv egna texter.
- Skriv en text endast med talspråk. Strunta i alla stavningsregler och skriv orden precis som de låter. Det är kanske inte så lätt som det verkar.

Att läsa vidare

Förutom de medeltida skrifterna i sig kan man läsa mer om Sveriges språkhistoria under medeltiden i Tore Janssons bok *Språken och historien*. Lättläst information finns i *Medeltidens ABC* från Statens historiska museum, men de flesta språkhistoriska verk tar upp ämnet. Se också *Berätta mer... Samhällskunskap och historia på medeltiden*.

Kulturmiljöer i Västmanland

Ett flertal platser från Västmanland omnämns i texter från medeltiden. Förutom de medeltida städerna Västerås, Köping och Arboga nämns vissa landmärken och händelser utmed vägarna. Exempel är bl.a. Engelbrekts anfall på Västerås slott eller det omtvistade Herrevadsbro utanför Kolbäck där Birger Jarl enligt krönikorna skall ha utkämpat ett slag. Platserna i texterna finns fortfarande kvar att se i landskapet.

Det tyska inflytandet på språket bör ha varit särskilt markant i de medeltida handelsstäderna i länet. Där fanns utskeppningshamnarna för bergslagens järn och drog till sig handelskepp från stora delar av Europa. I likhet med många andra svenska städer under medeltiden var tyskan det officiella språket inom handeln.